

Az aquincumi polgárváros ún. Symphorus mithraeumának hitelesítő feltárása

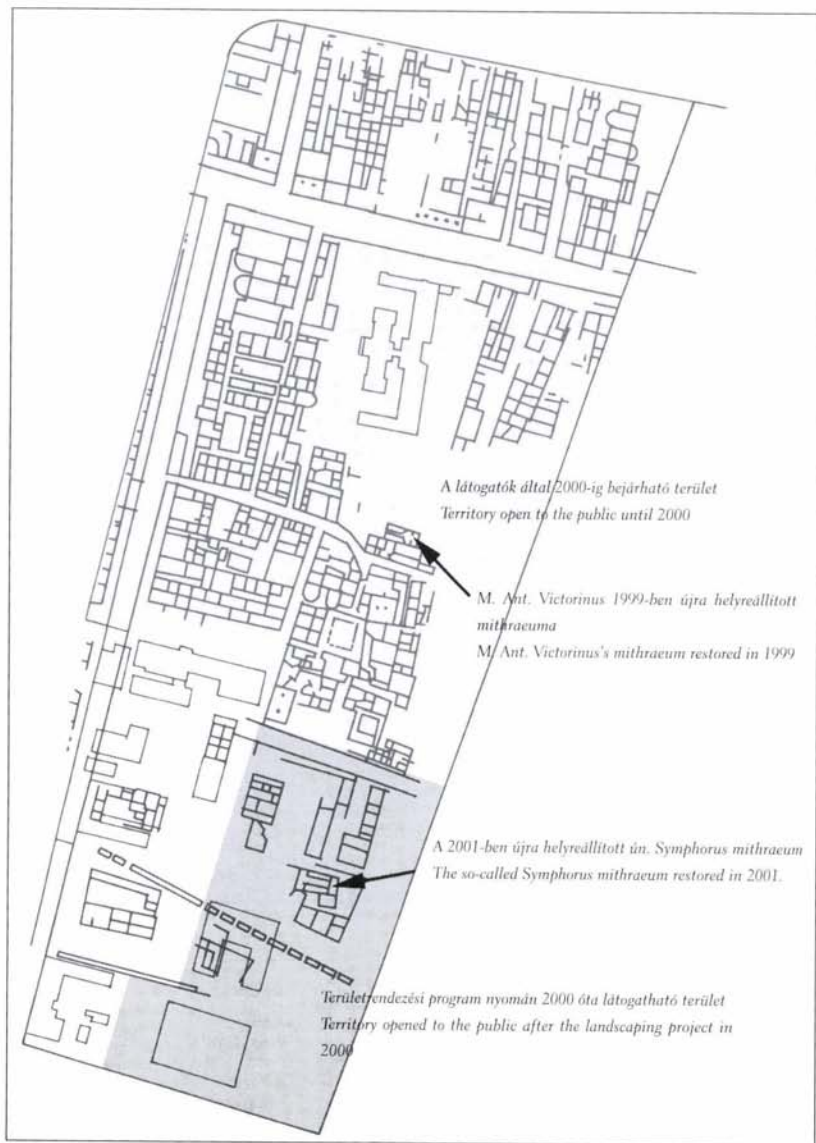
(Budapest, III. ker., Szentendrei út 139., Hrsz.: 19358/2, 19343/8)

Az aquincumi polgárváros délkeleti régiójában fekvő mithraeum hitelesítő feltárását a korábbi, 1941-ben végzett kutatást követő műemléki helyreállítás rehabilitációjának szükségessége indokolta. Az eltelt fél évszázad alatt a műemlék a látogatói forgalmon kívül esett, s a polgárváros romterületének helyreállított részével nem állt kapcsolatban. A falak közé fák és cserjék ékelődtek, aminek következtében a falak állapota folyamatosan romlott. Az Aquincumi Múzeum új épületének a rommező déli szomszédságában, 2000-ben átadott új épülete elkerülhetetlenné tette, hogy ezt a területet is bevonjuk a látogatók által bejárható parkrészbe. A Symphorus mithraeum rehabilitációjára annak a nagyobb területrendezési programnak a keretében került sor, amely a polgárváros délkeleti régióját a két mithraeum közötti szakaszon érintette, s amelynek egyes munkafázisai a korábbi

Verifying excavation in the so-called Symphorus mithraeum of the Aquincum Civil Town

(District III, Budapest 139 Szentendrei Road, Lrn.: 19358/2, 19343/8)

The excavations in the *mithraeum* in the southeastern part of the Aquincum Civil Town was necessitated by the renovation of the monument reconstruction carried out after the excavations there in 1941. Over the last half a century, the monument lay outside the exhibition area and was not linked to the contiguous reconstructed ruin district of the Civil Town. Trees and bushes grew out between the walls, which accelerated the deterioration of the walls. The new building of the Aquincum Museum opened in 2000. It adjoins the ruin area from the south, forcing us to include this territory within the park opened for the visitors. The renovation of the Symphorus mithraeum was part of a large-scale landscaping project, which included the southeastern part of the Civil Town between the two *mithraea*, and which was had already begun a few

1. kép: Az Aquincumi Múzeumhoz tartozó romterület
 Fig. 1: Ruin area of the Aquincum Museum

években már megkezdődtek. (1. kép) A program a NKÖM Nemzeti Örökség Program „ Régészeti lelőhelyek feltárása és állagmegóvása” keretében kapott pénzügyi támogatást. A műemlékes helyreállítás H. Vladár Ágnes szakmai és Törny Barnabás műszaki irányítása mellett zajlott. A feltárás menetének illeszkednie kellett a helyreállítási munkák üteméhez, miután az eredeti falmaradványok, állaguk megőrzése érdekében, nem maradhattak hosszabb időn keresztül kiásva, megóvás nélkül. A pénzügyi ütemezés rajtunk kívülálló kényszere következtében a feltárási munkák több ütemben, a 2000. novembere és 2001. márciusa között zajlottak.

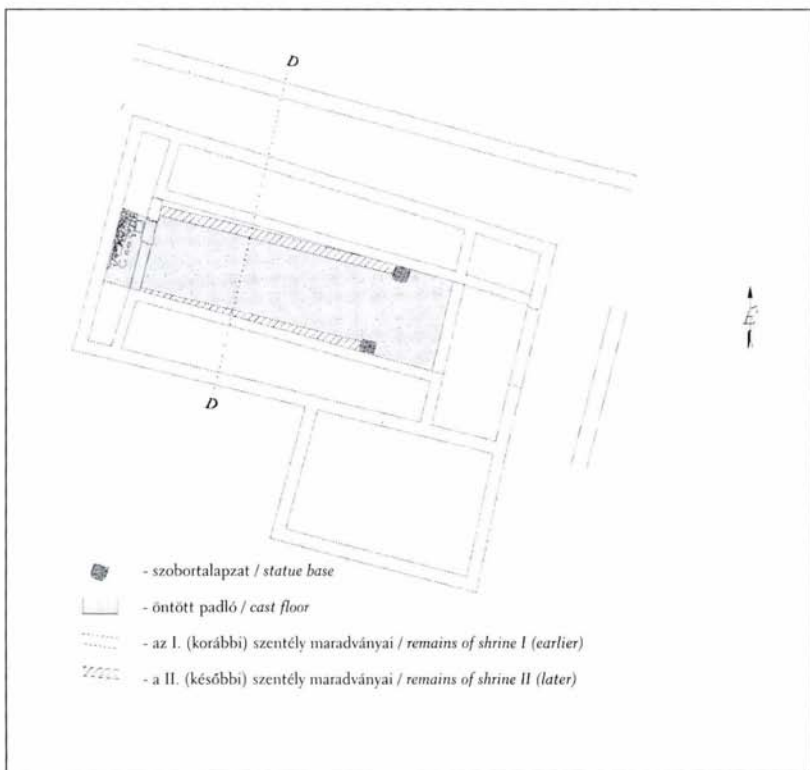
A feltárás hitelesítő jellegű volt, amelynek külön hangsúlyt adott, hogy a mithraeum 1941. évi ásatásáról – egy hamarosan megjelentetni szándékozott teljes publikáció reményében – csak szűkszavú közlemény tudósít. (NAGY 1943, 384-389.) A közlemény nélkülözötte a részletes rajzi és fotódokumentációt is. A mostani régészeti munka szakmai célkitűzése három pontban foglalható össze: 1. A műemléki helyreállításhoz szükséges környezetrendezés földmunkáinak megfigyelése. 2. A mithraeum korábbi periódusához tartozó cellarész, melyet Nagy Tibor is megem-

years ago. (Fig. 1) The project was financially supported within the framework of the “Excavations and protection of Archaeological Sites” National Heritage Project of the NKÖM. The monument reconstruction was carried out the scientific supervision of Ágnes H. Vladár’s and Barnabás Törnyi’s technical guidance. The excavations had to be adjusted to the pace of reconstructions since the original wall fragments could not be left open for a long time to avoid further damage. Forced by the financial routine dictated by exterior organisations, the excavations had to be conducted in several phases between November 2000 and March 2001.

The purpose of the excavations was verification of the original excavations, something underlined by the fact that what we knew of the excavations at the mithraeum in 1941 came only from a taciturn report (NAGY 1943, 384-389.) intended to be followed by a more detailed, complete publication. The detailed graphic and photo documentation was not included in the report. The scientific purposes of the archaeological work can be summed up in three points: 1. Observation of the earthmoving work needed for the landscaping

lít, kitisztítása és dokumentálása.
 3. A helyreállítandó falak alapozásának, falstruktúrájának megtisztítása, dokumentálása. A munka során elsősorban az elmaradt dokumentációs feladatokat láttuk el, s arra törekedtünk, hogy lehetőleg csak a helyreállítás szempontjából szükséges munkát végezzük. Ezért tevékenységünk nagy része a ko-

preceding monument reconstruction.
 2. The cleaning and documentation of the *cella* area from the earlier period of the mithraeum mentioned already by Tibor Nagy and 3. The cleaning and documentation of the foundations and structures of the walls to be reconstructed. First of all the formerly neglected documenta-

2. kép: Az ún. *Symphorus mithraeum* alaprajza

Fig. 2: The ground plan of the so-called *Symphorus mithraeum*

rábbi feltárással már bolygatott feltöltési rétegben folyt. A feltárási eredményei elsősorban a mithraeum alaprajzához és építéstörténetéhez szolgáltak új adatokkal. (2. kép)

Az I. sz. (korábbi) mithraeum: A korábbi mithraeum maradványaira először a későbbi cella elomlott pódiumfalának elbontása során bukkantunk. Az egykori pódiumfalba ékelődött nagyméretű fatuskó kiemelése során, a későbbi cella helyreállított járószintje alatt mintegy 50-60 centiméterrel, egy kemény, öntött, habarcsos padlószint összefüggő felületét találtuk, mely a korábbi mithraeum cellájához tartozott. Nagy Tibor, közleménye alapján, egykor a korai cella teljes területét feltárta, amit az öntött padló feletti visszatöltött földréteg is igazolt. A korábbi öntött padló sértetlenül, igen jó állapotban maradt ránk. A padló jól érzékelhetően lejtett nyugati irányban, a kultuskép felé. Az öntött padló a korábbi szentély pódiumfalaihoz símul, mintegy 4-5 centiméter magas szegélyt képezve. Az északi pódiumfalat sárga agyagba rakták, s a későbbi falnál 12-25 centiméterrel beljebb helyezkedett el, s iránya is eltért a későbbi falétól néhány fokkal. A későbbi mithraeum építése során visszabontották, hogy a cellát ész-

tion had to be complemented, while doing no more than necessary for the reconstruction. Accordingly, the majority of the activities was concentrated in the layers already disturbed by the former excavations. The results of the excavations contribute especially to the plan and construction history of the mithraeum. (Fig. 2)

Mithraeum no. 1 (earlier): The remains of the earlier mithraeum were first found under the collapsed podium wall of the later *cella*. The coherent surface of a compact, cast mortar floor level was found about 50-60 cm under the reconstructed floor level of the later *cella* during the lifting of a large tree stump wedged into the former podium wall. This floor level belonged to the *cella* of the earlier mithraeum. Tibor Nagy unearthed the entire surface of the early cell according to his report, which was corroborated by the refilled soil on the cast floor. The earlier cast floor had survived in very good condition without damage. It obviously sloped westwards toward the cult image. The cast floor was smoothed against the podium walls of the earlier shrine creating an about 4-5 cm high rim. The northern podium wall was laid in a yellow clay. It stood 12-25

ki irányban kibővíthessék. A korábbi cella déli pódiumfala azonban szinte egybeesik a későbbi pódiumfal vonalával, csupán a falazás mutatja, hogy a korábbi falat felhasználták a későbbi átépítésnél. Az öntött padló feltehetőleg a cella és az előcsarnok céljait egyaránt szolgálta. A korábbi szentély előcsarnokát a cellától elválasztó bejáratnál mindkét oldalon szobor állhatott, melyek bázisának lenyomatát megtaláltuk a padlóban. (3. kép) A későbbi cella bejáratí falája azonos a korábbi templom előcsarnokának falával. Az öntött padló nyugati irányban kiterjedt a későbbi, az ismert kultuszképet is magában foglaló, belső szentély alá is. A padló folytonosságát itt is megtörte egy szobortalapzat, feltehetőleg a korai kultuszkép bázisának lenyomata. Az öntött padló kiterjedése és a pódiumfalak áthelyezése arra utalnak, hogy a szentély korábbi periódusában kisebb területet foglalt magában, elsősorban északi és a keleti kiterjedésében. Az öntött padló minősége, a szobortalapzatok alapján megállapítható, hogy a korábbi mithraeum, építésetileg egyszerűbb, de nem kevésbé igényes belső kialakítású lehetett, mint későbbi formája.

A II. sz. (későbbi) mithraeum: A korábbi mithraeum bővítése keleti

cm into the room from the later wall and its direction also diverged by a few degrees. It was pulled down when the later mithraeum was constructed so that the cell could be enlarged towards the north. The southern podium wall of the earlier cell, however, was almost completely overlapped by the later podium wall. Only the masonry technique shows that the earlier wall was used during the later Roman reconstruction. The cast floor most probably covered both the *cella* and the hall. A statue must have stood on each side of

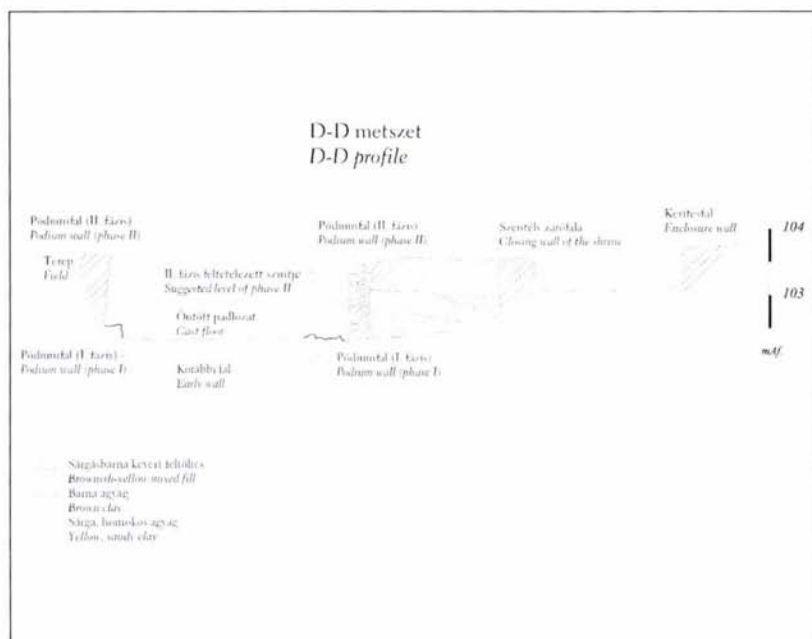

3.kép: Az I. (korai) mithraeumhoz tartozó szoborbázis nyoma az északi pódiumfal előtt
Fig. 3: The impression of the statue base in mithraeum I (early) in front of the northern podium wall

és északi irányban történt, feltehetőleg a gyülekezet létszámának megnövekedése következtében. A későbbi mithraeumról új információkat elsősorban a falalapozásokról, illetve a falstruktúrákról nyertünk. Az ismert alaprajzot a feltárás eredménye nem változtatta meg. A későbbi mithraeum cellájának sárga döngölt agyagpadlójáról csak a Nagy Tibor féle feltárás közleményéből szerezhetünk tudomást, nyomát már nem találtuk. Az épület észak-déli metszete jól mutatja, (4. kép) hogy a pódiumfal és a szentély északi zárófala közötti részt sárga agyagos feltöltés töltötte ki. Jól látszik, hogy a késői pódiumfal alapozása jóval mélyebb, mint a szentély északi zárófaláé és az északi kerítésfalé. A későbbi pódiumfal alapozásának alsó kőszora, a megmaradt korábbi faltető szintje felett 20 centiméterrel kezdődött. Ez jelzi, hogy az átépítés nagyobb szintemeléssel is járt, ami viszont épület tájolásában bekövetkezett módosulásokat is figyelembevéve jelentősebb városrendezési változtatásokra is utal. A II. mithraeum esetleges további átépítéseiről a pódiumfalak eltérő falazási technikái tanúskodnak. Az északi pódiumfal például a korai szakaszon fugázott, egy kis területen még a fehérre festett vakolat is

the entrance dividing the hall from the *cella*. The impressions of their bases could be found in the floor. (Fig. 3) The entrance wall of the later cell was identical with the wall of the hall of the earlier temple. The cast floor extended in a westerly direction under the later interior shrine, which contained the well-known cult image. The continuous line of the floor was once again interrupted by a statue base, probably the impression of the base of the early cult image. The extent of the cast floor and the shifting of the podium walls suggest that the mithraeum occupied a smaller territory in the earlier phase, especially in the north and the east. The quality of the cast floor and the bases of the statues imply that the earlier mithraeum was architecturally less sophisticated than the later one but that it had a similarly high standard of interior design.

Mithraeum no. II (later): The earlier mithraeum was probably enlarged in the east and the north because of the increasing numbers in the community. The foundations and the structures of the walls that yielded new pieces of information about the later mithraeum. The results of the excavations did not change the formerly drawn ground

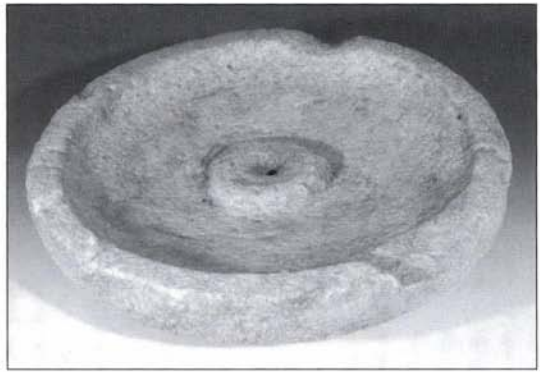

4. kép: Észak-déli metszet a feltárásról
Fig. 4: The north-south cross-section

megmaradt. A szentélynek mindössze két olyan pontján mélyítettünk, amelyet a kutatások korábban nem érintettek. A nyugati szentélyfal külső, északi és déli sarkánál nyitottunk egy-egy szondát. Ennek alapján az északi falalap sárga, homokos altalajba mélyül, mintegy 5-6 sor törtköves, kötőanyag nélküli falazással. A későbbi mithraeum belső kialakításáról a Nagy Tibor féle publikáció beszámol. A jelenlegi kutatás csak szórványos lelet anyagot hozott fel-

plan. The yellow pounded clay floor of the cell of the later mithraeum is known only from the report of Tibor Nagy's excavations. We were not able not find it. The north-south cross-section of the building shows (Fig. 4) that yellow clay filled in the area between the podium wall and the northern closing wall of the shrine. It was observed that the foundation of the later podium wall is much deeper than that of the northern closing wall and the northern enclosure wall of the shrine. The lowermost course

színre, bár közülük néhány töredék szórvány jellege ellenére is információ hordozó. A feltárás során előkerült nagyobb méretű áldozati kőtál (5. kép) feltehetőleg ugyancsak a mithraeum későbbi periódusához tartozott.

5. kép: Áldozati kőtál
Fig. 5: Sacrificial stone basin

Az előkerült leletek nem tesznek lehetővé egyelőre pontosabb datálást. A korábbi publikáció óta történt topográfiai kutatások alapján mindössze annyival pontosíthatjuk a datálást, hogy a korai mithraeumot feltehetőleg a Severus korban (Septimius Severus vagy Caracalla uralkodása idején) végrehajtott jelentősebb városrendezés során bővíthették és építették újjá.

A mithraeum környezete: A műemléki helyreállításhoz kapcsolódva a korai padlószint vízelvezetésének kivitelezése közben előkerült a mithraeumot nyugaton kísérő út és az azt szegélyező észak-déli csatorna, amely alig néhány centiméterrel a jelenlegi felszín alatt jelentkezett. (6. kép) A csatorna beletorkollott a városfalon belül haladó nagy gyűjtőcsatornába, melynek ugyancsak előkerült egy kisebb szakasza. A római kori „köz műcső-

of stones of the foundation of the later podium wall started 20 cm above the level of the earlier top of the wall. It indicates that the Roman reconstruction was preceded by general raising of the level, which, together with changes to the orientation of the building, implies significant changes in the town structure. Possible later reconstructions of mithraeum II are suggested by the different masonry techniques applied by the podium walls. The northern podium wall, for example, was grouted in the early stretch and even the whitewashed plaster survived in a small area. We dug down at two points in the shrine where there had been no excavations. A test pit each was opened by the exterior northern and southern corners of the western wall of the shrine. Here, the

6. kép: Út- és csatornarászlet a mithraeumtól délre

Fig. 6: Detail of the road and the channel running south of the mithraeum.

mópont” által közrezárt terület lapos kövekkel volt kirakva, melyeket sárga, homokos rétegre helyeztek. A kövezett felületbe északon egy 66×114 centiméter nagyságú, 17 centiméter mély, habarccsal kikent medence (?) vagy vályú (?) mélyült. A műemléki helyreállításhoz kapcsolódva megnyitott felület mintegy $3,5 \times 3,5$ méter nagyságú volt, amelyen belül csak az építkezés által indokolt mélységben kiásott felületet tisztítottuk és dokumentáltuk. (Lásd ehhez még Láng Orsolyának egy szomszédos terület kutatásáról szóló rövid jelentését is e kötetben.)

Zsidi Paula

northern foundation wall was sunk into yellow sandy earth. The foundation wall consisted of 5-6 rows of broken stone blocks laid without mortar. The interior arrangement of the later mithraeum was described by Tibor Nagy. The present excavations uncovered only a few scattered finds although some contain information even despite their

incidental nature. The large sacrificial stone basin (Fig 5) unearthed during the excavations also probably belonged to the later period of the mithraeum.

The recovered finds do not permit more accurate dating. The topographic studies carried out since the previous publication help use date the mithraeum more accurately. The early mithraeum was probably enlarged and reconstructed in parallel to the significant town reconstruction in the Severus period (Septimus Severus or Caracalla).

The environment of the mithraeum: In connection to the monument reconstruction, the Roman street running along the western side of the mithraeum and

Irodalom/References:

NAGY 1943 – NAGY T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938-1942. évek között végzett kutatásairól. Budapest Régiségei 13 (1943) 360-399.

the north-south channel running along it were found just a few centimetres under the present surface during the laying of the pipes that will drain the early floor level. (Fig. 6) The channel ran into the large collector conduit that ran inside the town wall, of which a short stretch was also uncovered. The area enclosed by the Roman period “public utility junction“ was paved by flat slabs laid on top of a yellow sandy layer. A 66×114 cm large and 17 cm deep basin (?) or trough (?) plastered with mortar was sunk into the northern part of the paved surface. The surface opened in connection to the monument reconstruction measured 3.5×3.5 m, within which the surface was deepened, cleaned and documented only to the depth necessitated by the constructions (see the short report by Orsolya Láng in the same volume on the investigations of a neighbouring area).

Paula Zsidi